Părintele Cosmin Tripon: „Despre papa e valabil un singur adevăr: ESTE ERETIC! Restul nu contează”

Lupta pentru Ortodoxie în Bihor împotriva papismului și uniației

Viaţa bisericească a românilor ortodocşi bihoreni a fost una extrem de zbuciumată, ca de altfel a întregii Transilvanii. Românii, locuitorii de baştină ai acestui ţinut, al cărui nume este de origine slavonă, însemnând Munte Alb[1], au fost ocupați mai întâi de unguri, apoi de invazia mongolă de la 1241, din nou de unguri, apoi de turci, habsbugi şi austro-ungari, astfel încât numai o minune dumnezeiască a făcut ca să se mai păstreze pe aceste meleaguri credinţa ortodoxă.

Bihorul, primul ţinut ocupat de unguri în expansiunea lor peste Tisa, s-a confruntat începând cu sec. al Xl-lea cu catolicismul, trebuind să facă faţă prozelitismului catolic exercitat de episcopia latină de la Biharia şi călugărilor de la mănăstirea Sâniob, înfiinţată în 1088. Venirea ungurilor în Bihor şi organizarea „bisericii” romano-catolice au urmări grave pentru românii găsiţi aici, dat fiind faptul că o parte din pământul pe care-l deţineau a fost trecut în proprietatea mănăstirilor catolice ridicate aici. Astfel se creează situaţia în care românii devin

iobagi ai „bisericii” catolice pe fostele lor moşii. Influenţa pe care o exercitau clericii catolici asupra românilor şi, mai ales, a cnezilor se realizează prin trecerea notariatului public şi a unei mari părţi din Ministerul de Justiţie în mâna capitlurilor şi mănăstirilor catolice. „Episcopul” catolic putea acorda scutire de toate dările pentru preoţii români. Din acest motiv mergeau protopopii ţinutului beiuşan cu reşedinţa la Sighişte la fiecare schimbare de „episcop” latin la Oradea şi cereau diplome noi de întărire a scutirii preoţilor şi a drepturilor lor protopopeşti.

Presiunea catolică încetează pentru românii de sub stăpânirea ungurească în 1556, timp de un secol și jumătate, fiind înlocuită cu era protestantă. Se încheie în 1556, întrucât acest an înseamnă momentul „prăbuşirii regimului confesional de până atunci din Ardeal şi Ungaria şi inaugurarea unuia nou, sub care rolul de confesiune dominantă, exclusivistă şi asupritoare trece de la catolici la protestanţi, schimbând pentru români doar formele şi persoanele, căci scapă de presiunea catolică şi ajung la cea protestantă”[2].

Istoricul bihorean Ştefan Lupşa lansează supoziţia existenţei unui episcop ortodox aici, dacă ţinem cont de faptul că protopopii aceştia erau organe de inspecţie ale episcopului, iar preoţii nu puteau să meargă la hirotonie tocmai la Vidin sau la Halici. Este probabil ca preoţii din aceste locuri să fi fost hirotoniţi de către episcopi pribegi, cum a fost cazul episcopului Ioan de Caffa, care s-ar putea să fi venit şi prin Crişana în vizită canonică[3].

Primul document în care se atestă apartenenţa religioasă a ţinutului Bihorului de vreo mitropolie este *Evanghelia cu învăţătură* a lui Coresi, tipărită în 1581, la Brașov, cu binecuvântarea „luminatului mitropolit marele Ghenadie din tot ținutul Ardealului și al Orăzei”, ceea ce ne-ar determina să credem că imediat după 1556 la Oradea şi-ar fi avut sediul vreun episcop ortodox. În favoarea acestei presupuneri există o altă mărturie, ce provine din 1628, de la Mitropolitul Ardealului, Ghenadie al II-lea, care se intitula „arhiepiscop al scaunului Bălgradului al Vadului și al Orăzii și al Sătmarului şi a toată țara Ardealului”. Aici Oradea este pusă pe aceeaşi linie cu Alba-Iulia şi Sătmarul care au avut episcopi titulari până atunci şi deci s-ar putea ca şi Oradea să fi avut. Dacă ținem cont că prin diploma de confirmare a mitropolitului Sava Brancovici, din 28 decembrie1656, i se acorda jurisdicție – între alte comitate – și asupra Severinului, Zarandului, Bihorului și Maramureșului, putem concluziona că oblăduirea duhovnicească a credincioșilor din Bihor o aveau în acea vreme

mitropoliții ortodocși din Alba Iulia[4].

Abia la 1664 există o mărturie solidă care atestă existenţa unui episcop ortodox la Oradea, adus de turci. Se pare că acest „vlădică sârbesc” a fost Ștefan din Lipova, hirotonit în mănăstirea sârbească Gracianița, care cerceta satele din Bihor, ca trimis al patriarhului ecumenic[5]. Într-o diplomă a împăratului Leopold, din 4 martie 1695, se menționează că la Oradea exista un episcop cu numele Efrem Banianin, hirotonit de patriarhul Arsenie. Întrucât a stat mai mult la Buda, în 1698 a fost atras la uniație de iezuitul Ioan Gabeltici, fiind numit de cardinalul Kollonich vicar unit peste sârbii uniți așezați în Ungaria. În urma acestui fapt, patriarhul sârb și credincioșii l-au alungat din casa lui din Pesta. Urmaşul lui Banianin a fost Petru Hristofor[6], care întreținea legături strânse cu Țara Românească, îndeosebi cu Antim Ivireanul[7]. După acest episcop, vreme de mai bine de două sute de ani, nu se mai cunoaşte nici un episcop ortodox la Oradea, Bihorul trecând sub jurisdicţia episcopilor de Arad, până în 1920 când se va reînființa Episcopia Oradiei, cu Roman Ciorogariu în fruntea ei.

1. *Propaganda unionistă și rolul major al episcopilor de Arad în apărarea și susținerea ortodocșilor bihoreni*

Românii din Bihor au fost supuşi încă din anul 1690 unei presiuni de unire cu Roma. Primii care au propagat unirea au fost doi greci ambiţioşi şi aventurieri, „episcopul” Muncaciului, Iosif de Camilia, care se manifestă prin „hirotonirea” de preoţi, încercând prin aceasta să contribuie la înlăturarea unor lipsuri pricinuite de asuprirea calvină, şi Isaia, fost călugăr la Athos, ajuns vicarul lui Iosif la Carei, ucis în 1703 de românii din ţinutul oaşului pentru că încerca să-şi impună cu brutalitate jurisdicţia peste satele din Bihor şi Satu-Mare[8]. Acţiunea de propagare a uniaţiei a fost continuată de episcopul ungur al reînfiinţatei episcopii latine de Oradea, Augustin Benkovics, care invita pe preoţii ortodocși romani să participe la procesiunile din fiecare duminică, iar pentru a-i determina să vină la aceste slujbe organiza ospeţe îmbelşugate cu scopul de ademenire a acestora.

Din 1692 Bihorul intră în stăpânirea habsburgilor, care, după reprimarea revoluţiei rakocziene în 1711, nu au mai tolerat Episcopia Ortodoxă a Oradiei. Episcopul ortodox de aici, Petru Hristofor (1708-1712), nu a mai avut urmaşi,

deoarece Bihorul a ajuns sub jurisdicţia episcopilor ortodocşi de la Arad, care erau de etnie sârbă şi au înfinţat pentru românii ortodocşi bihoreni un vicariat în Velenţa Orăzii, prin care coordonau viaţa spirituală a acestora. La 1727, Preotul Gheorghe Pap din Câmpanii de Sus menţiona cum au intrat ortodocşii bihoreni sub ascultarea faţă de episcopul de la Arad: „Episcopul de Arad nu a ademenit satele ca să se supună lui, ci preoţii cu învoirea tuturor satelor au hotărât, că fiind sârbii de o lege cu dânşii, să asculte de episcopul de la Arad”[9].

Sub stăpânirea habsburgică şi a Episcopiei Catolice de la Oradea viaţa bihorenilor devine tot mai grea din cauza multiplelor nevoi ale acestei episcopii. În secolul al XVIII-lea, satele din jurul Beiuşului au cărat piatra, lemnul şi materialele necesare pentru construirea Catedralei, a Palatului episcopesc şi a altor edificii ale stăpânilor din Oradea, asigurând totodată forța de muncă şi alimente. Din ordinul împărătesc al Mariei Tereza, în acestă perioadă are loc sistematizarea comunei Ştei şi a celorlalte comune. Această sistematizare este consemnată de preotul Toma pe coperta *Triodului* bisericii din Ghighişeni[10]. Sistematizarea a atras după sine îndepărtarea de biserica din Seghişte, unde frecventau credincioşii şteieni şi a impus construirea propriei biserici.

La Seghişte exista un protopopiat pe seama românilor din jurul Beiuşului încă dinainte de anul 1503. Protopopii de aici au reuşit să scoată de la „episcopii” maghiari de Oradea scutiri pe seama preoţilor români. Desfiinţarea episcopiei ungureşti catolice din Oradea după anul 1556 a atras după sine mutarea protopopiatului de la Seghişte în satul vecin Câmpanii de Sus. Motivul şi din ordinul cui s-au făcut mutarea nu se cunosc. Se presupune totuşi că s-a făcut ori din dispoziţia episcopului de Ineu Sava sau din cea a episcopului ortodox trimis de Patriarhia de Constantinopol în urma ocupării Bihorului de către turci la 1660, episcop care a umblat în 1664 cu escortă turcească prin ţinutul Beiuşului, făcând rânduială şi ameninţând pe preoţii găsiţi în neregulă.[11]

Presiuni de unire se fac şi de aici înainte asupra românilor bihoreni, uneori încercându-se chiar ademenirea ierarhului care-i păstorea, cum a fost cazul episcopului *Ioanichie Martinovici* la 1713 când a vrut să viziteze Bihorul, dar „episcopul” latin de Oradea l-a oprit spunându-i că-l va lăsa numai dacă acceptă unirea. În timpul unei astfel de vizite din 1714 a fost bine primit de cei peste 300 de preoţi bihoreni şi păstoriţii lor, găsind ca protopop al ţinutului Beiuşului pe preotul Gheorghe, zis Giurgiu, un înfocat adversar al unirii. Din dispoziţia autorităţilor comitatului, episcopul Ioanichie a fost arestat şi dus la

comandamentul militar din Oradea. Constrâns, a fost nevoit să semneze o mărturisire de credinţă catolică secretă, refuzând după eliberare să facă şi o mărturisire publică[12]. În 1715, împăratul Carol al VI-lea, fiul şi succesorul împăratului Leopold I, îi va acorda o întinsă jurisdicţie asupra comitatelor Arad, Bichiş (azi în Ungaria), Zarand şi Bihor. Auzind însă mitropolitul de la Carloviţ despre aceasta, îl sileşte să demisioneze[13].

La începutul secolului al XVIII-lea, în jurul Beiuşului, catolicii au desfăşurat o activitate de atragere la papism prin secuiul Pavel Soszlo sau László, care a efectuat mai multe vizite în părţile Beiuşului, luându-şi titlul de „protopop", primind pentru activitatea sa mai multe remuneraţii (grâu, vin, slănină şi bani). Pentru a fi mai convingător, şi-a făcut un sigiliu cu chipul Sf. Nicolae, care era cel mai popular sfânt la români, declarând unite toate satele în care i-au fost deschise bisericile[14], dar este împiedicat de vicarul ortodox de la Oradea, care ameninţă cu pedeapsă pe toţi acei care se vor duce la Pavel, şi de către episcopul arădean Vichentie Ioanovici, care primeşte dreptul de a vizita Bihorul în urma multor petiţii pe care le face la Viena. Țăranii îi băteau pe preoţii care se lăsau ademeniţi de vorbele acestui „protopop". Astfel, în 1724, când vizită din nou satele bihorene, multe din acestea au refuzat să-l primească[15].

La Oradea s-a evidențiat în această perioadă ca un mare apărător al Ortodoxiei protopopul Ioan care, cu sprijinul soldaților sârbi și români care erau în slujba cetății, a construit o biserică din lemn în Velența. În timp ce inspecta parohiile, protopopul Ioan a fost arestat de László, devenit acum vicarul „episcopului" catolic Csaki, cel care i-a pus la dispoziție aprozi în acest scop, dar a fost eliberat la scurt timp[16].

Pentru doi ani de zile scaunul episcopal de la Arad este ocupat de *Sofronie Ravanicianin* (1722-1726), care s-a luptat mult pentru apărarea Ortodoxiei în întreaga sa eparhie, îndeosebi în Bihor, unde presiunile propagandiștilor erau mai mari. Vizita acestuia în Bihor a contribuit la zădărnicirea propagandei catolicizante a lui László[17] prin hirotonii, scrisori de încurajare trimise preoților și memorii adresate Curții de la Viena[18].

O astfel de scrisoare era adresată „cinstitului protopop Gheorghe, de la vidicul Beiușului", din 1724, prin care îl îndemna „a se ține în credința cea pravoslavnică a Bisericii Răsăritului, a Ierusalimului și în legea creștinească, precum ați fost mai înainte, și moșii voștri și strămoșii și părinții voștrii, așișderea

și voi”[19].

Episcopul *Vichentie Ioanovici* (1726-1731) soseşte la Oradea în 1726 în ciuda dificultăţilor întâmpinate din partea „episcopului” latin de Oradea, din a cărui ordin în două rânduri i-au fost ucişi caii[20], stabilindu-se la reşedinţa din Velenţa. Congregaţia catolică trimite o delegaţie la sediul episcopului Vichentie cu scopul de a-l convinge să se reîntoarcă la scaunul său episcopal de la Arad, dar, după cum raportează conducătorul acesteia, generalul Szlager, episcopul a refuzat, menţionând că are ordin de la mitropolitul de Carloviţ să rămână în Oradea[21].

În urma acestui refuz, doi procurori, Ştefan Erdelyi şi Moise Letenyes, au fost trimişi la Vichentie pentru a-i interzice orice activitate şi pentru a-l forţa să părăsească oraşul, însă şi de data aceasta ierarhul arădean a rămas ferm pe poziţie, afirmând că „El de aici nu-şi va pune piciorul afară (nu va pleca, nu va părăsi locul) până ce nu va primi răspuns la memoriile sale, atunci cele de făcut le va face, căci el n-a intrat aici ca un fur şi hoţ, ci în virtutea decretului Consiliului de rezbel”[22].

Ca urmare a deciziei de neclintit a episcopului Vichentie, Congregaţia catolică a hotărât ca preoţii şi protopopii care pe viitor vor asculta de acesta să fie pedepsiţi cu o amendă de 500 de florini, hotărâre comunicată ulterior protopopilor de Luncă, Criş, Beiuş, Pomezău şi Oradea. Din acest document putem afla că la acea dată exista la Beiuş un protopopiat, recunoscut chiar în actele emise de comitat, ceea ce îi va conferi un rol conducător important în viaţa românilor de pe aceste meleaguri. Putem concluziona astfel că numărul creştinilor ortodocşi din oraş şi din jurul său este mare şi că sunt bine organizaţi[23].

Faţă de această măsură represivă, preoţimea şi credincioşii lor români reacţionează în vara anului 1727 printr-o mare adunare întrunită la Oradea în urma căreia au alcătuit o petiţie pe care au adresat-o conducătorilor comitatului Bihorului având următorul conţinut:

#

„Dumnezeu sfântul să binecuvânteze şi să ţină în pace nobilul nostru comitat şi pe Domnul nostru vicecomite, din inimă poftim! Cinstit comitat şi cinstite Domnule

vice-comite! Cu plecăciune pe Dumnezeu Vă rugăm, Măriile Voastre să vă îndurați a ceti mica noastră rugare. Nu ştim dacă aveţi Măriile Voastre cunoştinţe, cum că pe noi, sub pedeapsă de 500 florini ne opresc să mergem la episcopul nostru, ba nici să-l recunoaştem de al nostru. După ce noi prin graţia Majestăţii Sale Imperiale şi a încoronatului Crai al Ungariei ne-am câştigat episcop, fiind noi ca o turmă ce nu are mamă dulce, batjocorindu-ne pe noi un timp şi unii şi alţii străini de sfânta noastră biserică şi de legea noastră, văzînd noi şi ştiind că fiecare naţiune are episcop de legea ei, numai noi sărmanii Români din comitatul Bihorului suntem fără păstor sufletesc: Drept aceea ştiind că odată trebuie să murim şi văzând că nu trebuie să ne îngrijim numai de lumea aceasta, ci şi de cealaltă, mai ştiind că în timpuri fericite şi noi am avut episcop de legea noastră, şi fiindcă în mai multe locuri sunt biserici nesfinţite, iar cei ce voiesc să meargă la preoţie ori să ceară mir sfinţit nu au de la cine să ceară, din care cauză văzând multele scăderi dintre noi şi văzând amânarea lucrurilor, drept aceea am căzut în faţa Majestăţii Sale şi l-am rugat să ne dea şi nouă aici episcop de legea noastră, căci cu ceea ce datorăm, dijma, cortele pentru armata Majestăţii Sale toate le dăm după puterile noastre, pe Domnii de pământ îi servim şi vedem că în lumea aceasta toate trebuie să le dăm, numai sufletul nostru nu voim să-l dăm, drept aceea, după ce pe noi ne-a oprit de la episcopul nostru, după ce am umblat şi l-am cerut de la Majestatea Sa şi care numai cu confirmarea Majestăţii Sale a venit întru noi, în contra acestei oprelişti protestăm o dată, de două ori şi de trei ori înaintea lui Dumnezeu şi a Majestăţii Sale Împăratului, a supuşilor săi Prinţi, Generali şi înaintea nobilului Comitat, cum că noi de la legea noastră şi de la Domnul Episcop al nostru nu ne lăsăm până trăim în lumea aceasta, suntem hotărîţi mai bine a muri decât să trăim şi pe mai departe în starea de până acum, într-aceea nimeni să nu ne amăgească pentru că plângerile şi necazul nostru îl vom spune Majestăţii Sale, căruia îi vom arăta că în Împărăţia Majestăţii Sale nu suntem lăsaţi în pace, când noi bine ştim că Majestatea Sa a câştigat pace în ţara Ungurească şi că sub stăpânirea Majestăţii Sale toate naţiunile pot rămâne în credinţa şi legea lor, numai între noi sărmanii locuitori români ai comitatului Bihor fac confuzii şi nu ne lasă în credinţa şi în legea noastră, căci noi afară de episcopul nostru, pe nimeni altul nu-l cunoaştem şi nu-l cerem. Cu aceste recomandându-vă în graţia Dumnezeiască suntem supuşi servi:

(L.S.) Eu protopop Mihai de la Luncă cu toţi preoţii şi cu toate birae (primarii) din toate satele împreună.

(L.S.) Eu protopop Gavra de la vidicul (ţinutul, de la ungurescul *videk*) Beiuşului cu toţi preoţii şi cu toate biraele vidicului Beiuşului.

(L.S.) Eu protopop Ioan de la Cefa cu toţi preoţii din Câmpia Orăzii cu biraele din toate satele din Câmpia Orăzii

(L.S.) Eu Gavrilă de la Pomezău împreună cu toţi preoţii dimpreună şi biraele

(L.S.) Eu protopop Giurge din Peşteş de pe Crişul Repede dimpreună cu toţi preoţii şi cu toţi juraţii.

Tot poporul român şi preoţimea română de la Luncă, Bistra, Barcău şi de pe Crişul Repede, dimpreună cu cei de la Oradea Mare, Pomezău, Câmpie şi din tot ţinutul Beiuşului"[24].

#

În urma acestei petiţii precum şi a memoriilor înaintate Curţii din Viena de către episcopul Vichentie Ioanovici, s-a instituit o comisie, prima dintr-un şir de cinci câte se vor întruni în acest secol XVIII, care să stabilească numărul credincioşilor ortodocşi şi uniţi din Bihor.

Astfel, în 1727, comisia a demarat o anchetă din care a constatat că toţi românii bihoreni sunt ortodocşi şi că doreau să aparţină de Episcopia Aradului. La 4 martie 1728, Vichentie încheia la Sâmbășag (azi Sâmbăta, în Bihor) un act redactat în românește, prin care bihorenii îi recunoșteau jurisdicția și se obligau să-i plătească contribuția îndătinată. În schimb, vlădica urma sa-i sprijinească împotriva silniciilor catolicizante[25]. În 1730, vlădica Vichentie obţine dreptul de a avea un vicar în Oradea şi de a face vizite canonice în Bihor, dar numai cu ştirea „episcopului" catolic[26].

Lupta de apărare a Ortodoxiei în faţa prozelitismului catolic este continuată în Bihor şi de *Isaia Antonovici* (1731-1748), urmaşul lui Vichentie Ioanovici. El a vizitat în 1732 Bihorul, dar este alungat din ţinutul Beiuşului de către Pavel Forgach, conte de Ghimeş, ajuns vicar şi apoi „episcop" latin de Oradea între 1747-1759. Episcopul Antonovici cere o nouă anchetă ca cea din 1727, care s-a

desfăşurat între 21 februarie şi 11 martie 1737, având misiunea să evidenţieze „care dintre locuitorii comitatului Bihor şi dintre preoţii de ritul grecesc se mărturisesc a fi uniţi cu biserica catolică şi care dintre ei persistă în schismă? Majestatea Sa a decis, ca fără amânare să se facă arătare, şi faţă de cei de pe urmă vlădicului de la Arad, iar faţă de ceilalţi să se conceadă competenta jurisdicţiune în cele spirituale episcopului catolic”[27].

Fiind formată din persoane controlate de Forgach, comisia a lucrat cu vicleşug, fiind instruită să nu-i întrebe pe românii bihoreni dacă vor să fie uniţi, ci numai dacă vor să fie supuşi „episcopului” orădean. O altă indicaţie dată comisiei de Forgach era aceea ca din fiecare sat să fie interogaţi doar preotul, primarul şi 4-5 reprezentanţi, nicidecum toţi locuitorii. Aceşti reprezentanţi erau anume aleşi astfel încât să dea răspunsurile dorite de Forgach, pentru aceasta folosindu-se chiar şi bătaia[28]. Episcopului Isaia i s-a permis să asiste la interogatorii, dar nu i s-a permis să dicute cu cei interogaţi.

De vreme ce toţi membri comisiei erau de partea lui Forgach, aceştia au denaturat adevărul într-o aşa de mare măsură, încât, în urma anchetei, a reieșit că toţi românii sunt uniţi. Potrivit rezultatelor măsluite, în Bihor ar fi existat peste noapte, de la ancheta din 1727 până la aceasta din 1737, nu mai puţin de 140 de sate cu aproape 180 de preoţi uniţi[29]. În semn de nemulţumire şi protest episcopul Antonovici a părăsit comisia. În urma acestei anchete i se interzice lui Antonovici să mai viziteze Bihorul, dar, cu toate acestea, el era cel care hirotonea în continuare preoţi pe seama românilor ortodocşi care spre a putea primi hirotonia se deplasau la Arad menţinând astfel pe mai departe ortodoxia printre românii bihoreni.

Văzând aceasta, Forgach se ambiţionează şi mai tare, încercând să introducă unirea în toate satele româneşti prin cumpărarea preoţilor, dar nu i-a prea reuşit acest lucru întrucât îndată ce ţăranii auzeau că preoţii lor s-au lăsat mituiţi îi băteau, îi batjocoreau şi îi alungau[30]. Pe cei ce s-au lepădat de Ortodoxie preotul Ioan din Varviz îi acuza de erezie, afirmând că cei ce trec la uniaţie se dau diavolului şi se fac draci[31].

În scopul cumpărării preoţilor, „episcopul” latin a înfiinţat o fabrică de postav la Finiş, în 1738, în care făceau reverende, ce constituiau cadoul cel mai plăcut pe care-l primeau preoţii în schimbul declaraţiilor de unire. În arhiva Episcopiei latine s-au găsit chitanțe pentru furnituri pentru 142 reverende, precum și pentru

mituirea protopopilor cu câte 30 de florini[32]. Un alt mijloc prin care încerca Forgach să introducă unirea a fost numirea unui vicar român pentru românii uniţi în persoana lui Meletie Covaci (Kovács), dar între cei doi s-au iscat neînţelegeri datorită orgoliului lui Forgach[33].

Urmele activității lui Forgach la Beiuș se văd până azi, pe o placă de pe actuala clădire a parohiei romano-catolice fiind inscripționat: *Paulus (e) Comitibus Forgacs episcopus Varadiensis. MDCCLIII*, respectiv „Contele Paul Forgacs, episcop de Oradea".

Doi ani mai târziu, în 1739, românii ortodocşi au organizat o adunare la Lugaş, pe Crişul Repede, avându-i ca fruntaşi pe Grigorie, protopopul Peştişului şi preoţii Toma şi Grigore Giurcău din Sârbi[34]. La această adunare au participat și credincioșii din Beiuș și din satele vecine, împreună cu preoții lor. Participanţii au jurat cu toții să nu părăsească niciodată legea ortodoxă, orice ar fi, redactând câteva documente din care rezultă felul în care ortodocșii bihoreni se raportau la preoțimea română vândută maghiarizării prin uniație: „Cu ce inimă să ascultăm noi rugăciunea de la niște preoți care se jură de două ori și anume: o dată episcopului ortodox de la Arad și după aceea celui catolic? Noi pe aceștia nu-i primim, nu numai pentru că sunt uniți, ci pentru că știm că dânșii, când s-au preoțit, au fost ortodocși și s-au sfințit prin episcopul ortodox". Autorităţile comitatului i-au prins pe cei care au fost la Lugaş şi pe majoritatea i-au întemniţat[35].

Continuatorul luptei de apărare a Ortodoxiei împotriva catolicismului în Bihor este episcopul *Sinesie Jivanovici*, căruia „episcopul" latin nu îi permite să viziteze Bihorul motivând că episcopul Antonovici, părăsind Bihorul, a renunţat la drepturile sale asupra acestui ţinut, care este unit. Văzând aceasta, episcopul Sinesie cere asistenţă militară de la austrieci împotriva catolicilor cu scopul de a vizita Bihorul. Obţinând-o, vine în Bihor şi se aşază în Velenţa adunând date despre satele româneşti bihorene, arătând că toate acestea sunt ortodoxe, cerând totodată la Viena şi o comisie imparţială şi obiectivă care să ancheteze încă o dată cine sunt ortodocşi şi cine uniţi.

În aceste împrejurări, la 21 ianuarie 1751, a avut loc o adunare în casa preotului Iosif din Beiuş, fruntaşii satelor jurând „să nu primească vlădică unit, nici comisăraş pe biserici". Refuzând să treacă de partea uniaţilor, popa Iosif a fost întemniţat împreună cu fiul său Mihai, viitorul paroh ortodox al Beiuşului[36].

Sosind în Oradea în mai 1753, vlădica Sinesie este primit de mulțime de preoți și credincioși din toate părțile Bihorului:

#

„Pe drumurile care se varsă în Oradea ziua și noaptea vin-merg din toate părțile cete mai mari și mai mici cu preoți și cu juzi-n frunte, trimișii satelor, iar curtea unde stă episcopul și împrejurimile gem de mulțimea care forfotă nu numai ziua, ci și noaptea necontenit… 14 preoți din ținutul Beiușului sosesc deodată, cu protopopul în frunte, ca să se închine vlădicului. Un martor…(arendator Golgya, *schismaticus* din Velența) a văzut „cu ochii lui" prin 15 iunie 40 de preoți din ținutul Beiușului care se duceau la vlădica și au declarat că ei împreună cu «pătrupopa» lor «s-au dat sub brânca (mâna) vlădicului». Dar alții vin și cu frica-n spate, teama de mânia poporului și de disprețul tuturor începea să covârșească groaza temniței lui Forgach…"[37].

#

Astfel, în urma acestor întîlnirii, episcopul Sinesie trimitea la Viena o listă cu 336 de sate bihorene care s-au declarat ale lui, adică ortodoxe, între care 21 în districtul Vașcăului. În această petiție, Sinesie scria împăratului că „mai sunt popi și sate de legea mea în Dieceza Orăzii, oprite de amenințările comitatului de a veni la mine"[38].

Într-adevăr, Forgach, care deținea și funcția de prefect, poruncise dorobanților și armașilor să oprescă accesul preoților și credincioșilor la vlădica Sinesie, după cum rezultă din declarațiile făcute de aceștia în fața comisiei imperiale: Preotul Gheorghe din Rieni a fost întâmpinat la întoarcerea acasă de 5 armași, mărturisind că: „m-au urmărit amarnic vreme de 5 zile, ziua și noaptea. Totuși, furișându-mă, m-a ferit Dumnezeu de n-am căzut în mâinile lor". Dar armașii nu renunță, ci „merg la casa lui, pușcălesc (trag cu pușca) prin curte și-i prăpădesc toate vietățile mărunte pe care le avea în jurul casei". Dar, după „10 săptămâni în pribegie cu groaza-n spate… sătul de atâta prigonire, de silă, fui silit a mă face unit". La fel a procedat, în schimbul unui ajutor de câte cinci florini, și preoții Gheorghe din Seghiște, Gheorghe din Câmpanii de Sus, Petru din Sudrigiu,

Gheorghe din Chișcău, și alții[39].

În jalba satului Câmpanii de Sus, birăul (primarul) Crăciun Dale scrie că la 10 decembrie 1754: „…Văzînd el mare judecată ce s-a făcut atunci pentru Uniație, cum odobirăul din Vașcău bătea oamenii cu bătaie grozavă, a înțeles că și lui îi vine rândul și s-a ascuns. Și astfel de bătăi au fost pe bieți oameni că-ți era groază a privi, căci nu se puteau scula din locul unde îi bătea, ci veneau alții de-i puneau în cară și așa-i duceau acasă”[40].

Pe fondul acestor persecuții din partea lui Forgach s-au petrecut la Beiuș, cu 10 ani mai devreme, în 1744, evenimentele consemnate pe una dintre filele unui *Euchologhion* al mănăstirii din Batăr, descoperit de profesorul Titus L. Roșu: „Între anii de la Hristos 1744… atunci au pierit robi mulți la Beiuș și lui popa Flore i s-a tăiat capul, iar după trei sapătămâni s-au pristăvit robul lui Dumnezeu preot Mihai din Sînmartin”[41]. Tot în perioada aceasta a luptei pentru apărarea Ortodoxiei în fața expansiunii uniatismului, în 1749, a avut loc și martiriul credinciosului Găvruța Petru din Pocola, care, pentru că fusese la Carloviț să ceară ocrotire, a fost ținut în închisoare, în lanțuri, 13 săptămâni, apoi a fost izgonit din sat, murind în urma suferințelor îndurate[42]. Această faptă eroică de credință este cinstită prin consemnarea pe un monument din marmură albă din fața bisericii ortodoxe din localitate, pe care este inscripționat „Găvruța Petru, mucenic al Ortodoxiei”.

În 1754-1756, o comisie obiectivă şi imparţială de data aceasta, alcătuită din generali şi cărturari, anchetează situaţia bisericească a românilor bihoreni, raportând reginei că aceştia nu doresc unirea şi nici n-au dorit-o vreodată şi cer ca „episcopul” Forgach să fie alungat din Oradea, iar drept pedeapsă capitlul său să plătească cheltuielile comisiei, ceea ce s-a și întâmplat.

În privinţa modului de funcţionare şi asupra întrebărilor ce trebuiau puse sătenilor recomandările erau stricte. S-a alcătuit un chestionar cu 9 întrebări, nucleul acestora constituindu-l cele patru puncte florentine: *În ce religie cred sătenii? Pe cine socotesc ei capul Bisericii? De la cine purcede Duhul Sfânt? Afară de Rai şi de Iad mai e şi un alt loc? Cum cred ei în Sfânta Treime? Cuminecătura se dospeşte sau nu? Cine a zidit biserica satului? Cine l-a hirotonit pe preot şi pe ce bază? Ce ajutor au primit de la episcopul latin şi în baza cărei declaraţii?*

Rezultatele acestei anchete ne arată că atât țăranii români ortodocși, cât și preoții

lor, nu cunoșteau prea bine dogmele Bisericii Răsăritului, dar erau legați ființial de aceasta, dorind să-i rămână în continuare credincioși, chiar dacă asupra lor se făceau ample campanii de presiuni, intimidare sau atragere la uniație prin mituire. Elocventă este în acest sens declarația preotului din Brădet care, pus să aleagă între episcopul de la Arad (ortodox) și cel de la Oradea (papistaș), a răspuns: „Să văd, în orice caz, cu acela care va ținea și satul fiindcă altfel mă alungă". Doar cei de pe Crișul Negru au putut oferi răspunsuri mai clare, ca urmare a catehizei făcută lor săptămâni în șir de către preotul Gavrilete Ioan, parohul din Velența, în pădurile de la Băile Felix. În urma anchetei s-au declarat unite doar 255 de familii, adică 3 sate (Poceiu, Leta şi Sântandrei), celelalte au fost declarate ortodoxe şi supuse episcopului de la Arad[43].

Nemulţumită de acest rezultat, Episcopia romano-catolică a contestat rezultatele comisiei, iar Curtea imperială de la Viena, nemulţumită şi ea de rezultat, a numit o nouă comisie (fără generali), care să verifice rezultatele celei din 1754-1756. Noua comisie a lucrat între anii 1757-1759, declarând unite alte câteva sate: opt pentru că aveau biserici ridicate de proprietarii locali, iar alte zece pentru că în faţa comisiei nu s-au declarat categoric pentru niciun rit. În satele în care majoritatea locuitorilor erau uniţi, biserica trecea în stăpânirea lor, în satele în care majoritatea ar reveni la Ortodoxie, biserica rămânea la uniţi, iar ortodocşii nu mai aveau dreptul să-şi zidească alta. În pofida acestor abuzuri, ancheta din 1757-1759 n-a fost altceva decât o nouă biruinţă a Ortodoxiei în Bihor[44].

Episcopul Sinesie a primit permisiunea de a vizita în voie Bihorul, vizita lui prelungindu-se aici până în 1759 fiind primit cu mare alai şi cinste de toţi românii din cele 271 de sate pe care le-a cercetat. Împreună cu secretarul său, episcopul Sinesie a întocmit un „protocol" în care notau felurite date despre satele, bisericile şi preoţii acestora: starea bisericii, numele preoţilor şi al episcopului care i-a sfinţit. Referitor la biserica din Seghişte episcopul scria că cei trei preoţi ai ei deservesc şi satele Ştei şi Hârseşti, iar hramul bisericii este Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavriil[45]. Din banii adunaţi în cursul acestei vizite, Sinesie a zidit noua reşedinţă episcopală, precum şi mănăstirea cu hramul „Sfântul Simeon Stâlpnicul" din Arad Gai, care a devenit apoi gropniţa ierarhilor de la Arad, a înzestrat catedrala episcopală cu odăjdii, cărţi şi alte obiecte de cult. În Oradea, în urma demersurilor sale, s-a aprobat zidirea unei biserici în cartierul Velenţa; tot aici intenţiona să deschidă şi un seminar pentru tinerii bihoreni[46].

Ca să mai salveze ce se mai putea, Maria Tereza dădea ordin la 29 septembrie

1758 ca acolo unde sunt uniţi biserica să fie a lor, iar ortodocşii să-şi zidească alta nouă, iar acolo unde oamenii s-au declarat nici ortodocşi, nici uniţi să li se trimită preot unit. În urma acestui decret şi graţie zelului lui Moise Dragoş, „protopopul" apoi „episcopul" unit de Oradea, raportează în 1776 că în Bihor sunt 21 de sate unite cu aproximativ 4000 de suflete. Astfel la 2 martie 1777 se înfiinţa Episcopia unită din Oradea, avându-l ca „episcop" pe Moise Dragoş, care, în propaganda unirii, se folosea de puterea politică locală[47].

La 178o, împărăteasa Maria Tereza, pentru a întări propaganda unirii, a dăruit „episcopului" unit din Oradea, din proprietatea Episcopiei romano-catolice, un domeniu de 136 mii iugăre cadastrale în jurul Beiuşului, danie întărită un an mai târziu de împăratul Iosif al II-lea, fiul și urmașul Mariei Tereza. Acest mare domeniu a constituit cel mai bun mijloc de propagare a unirii în Bihor, întrucât cei ce vroiau să intre în posesia acestuia trebuia mai întâi să accepte unirea, iar cei mai mulţi o acceptau numai pentru a primi pământ sau alte beneficii. Prozelitismul unit şi-a atins ţinta în timpul „episcopului" Darabant, care a zidit catedrala unită din Oradea reuşind să câştige nouă sate pentru unire şi a „episcopului" Samuil Vulcan, „om foarte luminat, foarte energic şi cu mare trecere la Viena"[48], care a atras la uniaţie judeţul Satu-Mare, îndreptându-și apoi propaganda spre Arad.

2. *Rolul preotului Iosif din Beiuș în apărarea dreptei credințe*

Într-un manuscris din anul 1695 rămas de la diacul (dascălul, învățătorul) Mihai din Beiuș[49] aflăm că pe cursul superior al Crișului Negru se aflau trei importante centre cultural-religioase: Beiușul, Seghișteși Șuști, că biserica ortodoxă de aici desfășura o intensă activitate de traducere a cărților religioase din limba slavonă în limba română, de copiere a unor cărți destinate nu numai cultului, ci și învățării scrisului-cititului. Toate acestea atestă că în Beiuș exista încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea o organizație bisericească puternică cu preot, biserică și dieci, că aici se desfășura nu numai o activitate de traducere a textelor religioase din slavonă în română, dar și de instruire a celor ce doreau să devină dieci sau preoți. La Seghișteexista o școală pentru dieci și viitori preoți, iar la Șuști unde își desfășura activitatea diacul Avram, aflat în apropierea satului

Călugări, cel mai vechi centru monahal din Bihor (Mănăstirea Izbuc), unde se învăța scris-cititul, arta zugrăvelii, a legatului cărților – exista o școală, urmașa alteia mai vechi, de prin secolul al XVII-lea.

Faptul că în scrierea apocrifă *Epistola Domnului nostru Iisus Hristos* din cuprinsul acestui manuscris sunt amenințați cu blestemul cei ce cad în păcat, toți preoții și călugării fiind obligați să o citească în biserici, spre luare la cunoștință, îl determină pe prof. Titus L. Roșu să aprecieze că aici, la Beiuș, ar fi existat cu siguranță sediul unei autorități ecleziastice superioare, de care trebuia să asculte toți preoții și monahii din zonă. Faptul nu trebuie să ne mire, ci din contră, ne îndeamnă să admitem că aceste atribuții ale Beiușului își au originea în vechile tradiții voivodale[50].

Iosif , fiul cel mai mare a diacului Mihai, va avea un însemnat rol ca preot paroh în Beiuș timp îndelungat, de la începutul veacului al XVIII-lea până la 1763. S-a remarcat ca un mare apărător al dreptei credințe în fața prozelitismului papist, și totodată un om de cultură, dar și harnic și priceput gospodar. A fost un remarcabil copist, legător de cărți, zugrav de biserici și pictor de icoane, însușindu-și o mare parte din experiența tatălui său, la care a adăugat prin strădanie proprie o solidă cultură, ceea ce dovedește că avea o pregătire superioară. Activitatea sa de zugrav începe în primii ani ai secolului al XVIII. Astfel, pe o icoană a bisericii din Lupoaia, el semnează: „Zugravit-am eu popa Iosif în anul 1708”[51]. De numele lui se leagă construirea unei biserici din lemn, pe locul alteia mai vechi, ajunsă într-o stare de degradare avansată, fapt consemnat chiar de el pe o carte slavonă, alături de alte evenimente importante din viața românilor beiușeni: „Scris-am eu popa Iosifu în anii de la H(risto)s 1733 când au fost blagovesteniile în ziua de Paști, și au brumat pă la zua de Ispas, și atunci la acest anu am început a face beasereca cea rumânească, când au fost strânsu toată varmegiia (ținutul) de au prinsu vidicul Beiușului mai bine de 80 de oameni și au robit 12 săptămâni, și pă unii i-au dus la Oradie, să robească și acolo, și pe alții i-au bătut și i-au slobozit, și atunci au și peritu 4 oameni, cari au furatu cai și au fugit cu muieri, pă doi i-au tăiat, iar pă doi i-au spânzuratu și atunci amu legatu psaltirea cea noaoî, fiind popă în Beiușu”[52].

Această biserică a dăinuit în Beiuș până în anul 1784, când a fost ridicată alta din zid, ea fiind mutată în Delani. Sub aspect cultural, preotul Iosif, cunoscut în documente ca „popa Iosif” s-a evidențiat nu numai ca un mare copist, ci și ca autor de predici. De la el ne-au rămas trei *Cazanii* (în manuscris) și o carte de

predici. Era un orator înzestrat cu darul vorbirii frumoase, așa cum rezultă tot dintr-o consemnare de-a sa pe o carte care conține cuvântări rostite la slujbele de înmormântare a enoriașilor săi: „Scrisamu eu Popa Iosifu dinu Orașu dinu Beiușu între anii dela Domnul Hristos 1753. Aceasta carte de învățătură la Preuți și oameni morți și la coconi ce s pristeviți. Și întru acesta anu au fostu Patruzeci de mucenici joi întăe săptămână în pos(t) și Blagovesteniile atrăia săptămână Sâmbătă, și sfântului mucenicu Georgie în ziua de Paști și sfinții apostoli o săptămână și trei zile și zua lor joi. Și comișii, carii au venitu de la împărăție au tematu toată câmpia înainte și Pomezeul și apoi sau dusu înnapoi și Noi am rămasu netemați înaintea lor. Iar eu Popa Iosifu foarte mă rog cinstiților Preuți de miți afla sminteală în slove sau în cuvântu să iertați și să îndreptați ca să aveți spășanie”[53].

Interogat de membrii comisiei imperiale din 1754, în 18 februarie, popa Iosif declara că a ținut întotdeauna de episcopul de la Arad. Fiind om de încredere al episcopului Sinesie, povestește că în toamna lui 1753 i-a fost adusă de către un țăran din Velența o scrisoare din partea acestuia, trimisă din Viena. În legătură cu această epistolă diacul Ioan Fleștea din Șoimuș-Petreasa afirmă că, după ce îi fusese adusă de un soldat călare și după ce i-a arătat-o și lui Toader Moga, au plecat la Beiuș în toiul nopții și i-au dat-o preotului Iosif, împreună cu care au „slobozit” scrisoarea pe sate. Popa Iosif povestește apoi cum împreună cu reprezentanții satelor, au plecat în 1751 la Velența pentru al întâmpina pe episcopul Sinesie Jivanovici[54].

Ca și păstor de suflete a fost preocupat să-și îmbărbăteze și sa-și întărească mereu fii duhovnicești în credința stămoșească, mai ales că se dădeau lupte puternice pe tărâmul credințe ca românii ortodocși să fie trecuți prin orice mijloace la uniatism. De la el s-au păstrat cuvinte memorabile în acest sens, un adevărat testament și un îndrumător pastoral-misionar pentru orice preot ortodox din orice vreme ar activa: *„Țineți, fii mei, la învățătura mea ce v-am învățat și v-am dojenit. Și în legea cea direaptă a părinților voștri să vă țineți. Nu păsireți, fii mei, din legi în legi…*”[55].

Lui Sinesie Jivanovici în scaunul episcopal de la Arad îi va succede *Pahomie Cnejevici*, un ierarh cult, cu studii la Universitatea din Halle[56].

Episcopul venea în fiecare an în Bihor la reşedinţa din Velenţa, unde stătea câte 3-4 luni, apoi pornea în vizită canonică prin satele româneşti, unde era foarte bine

primit, îmbărbătându-i pe credincioşii ortodocşi mai ales pe cei care erau expuşi direct mitei.

În timpul păstoririi sale se întreprinde un puternic curent de renovări şi zidiri de biserici ortodoxe. În această perioadă se construiesc biserici în Velenţa, Beiuş înzestrate şi cu clopote, Budureasa şi Cărbunari (1784), Remetea (1788).

Biserica nouă de zid din Beiuș se va construi prin strădaniile preotului Mihai, fiul și succesorul preotului Iosif, cu sprijinul substanțial al comunității de macedoromâni și greci din oraș, care erau comercianți pricepuți și vestiți în tot ținutul.

În vederea realizării acestui deziderat, în anul 1777, preotul Mihai înaintează Locotenenței Regale din Pesta o petiție scrisă prin care cerea să se aprobe ridicarea unei biserici de piatră în locul celei de lemn existentă, devenită acum neîncăpătoare pentru cele 520 de suflete câte număra comunitatea ortodoxă din Beiuș în acea vreme. Pentru soluționarea acestei doleanțe a românilor ortodocși beiușeni s-a constituit o comisie a comitatului, formată din Mihai Lenghyel, Ladislau Sánta, Emeric Zaffiry, jurați ai comitatului Bihor, precum și Ștefan Nagy, în calitate de delegat al diecezei și parohului catolic din Beiuș. Comisia venea la Beiuș pe 4 mai 1778 și constata că ortodocșii au strâns materialele necesare construcției și suma de 4000 de florini, dar nu admite ridicarea unei biserici de piatră pe dealul de la marginea orașului, unde din vechime se afla situat și cimitirul, atât timp cât uniții, mai puțin numeroși, au doar una de lemn, din rațiunea de a nu-i jigni pe aceștia din urmă. În această situație, comisia le recomanda creștinilor ortodocși beiușeni să frecventeze și bisericile din Sânmartin, Pocola, Finiș, Negru, Nimăiești, Mizieș, situate la jumătate de oră de mers, și unde sunt capele ortodoxe. Astfel, biserica ortodoxă „din Deal” va fi edificată abia între 1784-1790, când se știa deja că pentru uniți va fi ridicată una mai mare în chiar centrul orașului. Uniții își vor ridica biserica între 1796-1800, fiind ctitoria „episcopului” Ignatie Darabant[57].

În anii 1990, această biserică a făcut obiectul unor procese interminabile între ortodocși, care intraseră în posesia ei după revenirea în 1948 a uniților la Biserica-mamă, și greco-catolici. În cele din urmă, în 2017, printr-o hotărâre definitivă a CEDO, biserica a fost încredințată comunității ortodoxe din Beiuș. Astfel, ortodocșilor beiușeni li s-a făcut o reparație morală, aceștia, deși au fost întotdeauna majoritari, erau singurii care nu aveau un lăcaș de cult în centrul

orașului, toate bisericile lor fiind înălțate în cartierele mărginașe ale urbei de pe malul drept al Crișului Negru.

În octombrie 1777, episcopul Pahomie alcătuia un memoriu din care aflăm că în satele bihorene Nojorid, Petrani, Șuncuiuș, Girișu Negru, Bedeu, în care doar o infimă parte a credincioșilor trecuse la uniație, bisericile ortodoxe au fost luate cu forța și date greco-catolicilor[58].

Cel mai mare succes obţinut de românii ortodocşi în ceea ce priveşte construirea de biserici a fost ridicarea în centrul oraşului Oradea a Bisericii cu Lună, a cărei piatră de temelie a fost pusă la 9 noiembrie 1784 de către episcopul *Petru Petrovici* de la Arad, cu o scurtă arhipăstorire de doar doi ani, 1784-1786.

În timp ce-şi construiau biserica, „episcopul" unit a încercat să determine autorităţile austriece să retragă permisiunea zidirii ei, dar a fost refuzat. A încercat apoi să împiedice ridicarea turnului, pe motiv că în Oradea nu este nici un turn şi prin aceasta biserica ortodoxă ar urma să domine întregul oraş prin turnul său. I-a fost refuzată însă şi această cerere şi astfel Biserica cu Lună a fost prima biserică cu turn din Oradea, prevestind parcă prin aceasta viitorul ortodox al acestui oraş.

Pictarea bisericii a fost terminată în 1832 şi a fost sfinţită de episcopul Aradului, Vârşeţului şi Caransebeşului, Maxim Manuilovici, la 11 iunie al aceluiaşi an.

Succesul acesta a constituit un imbold pentru satele româneşti din jurul oraşului, fiind perioada când se construiesc cele mai multe biserici, în general din lemn.

3. *Lupta bihorenilor și arădenilor pentru emancipare de sub ierarhia sârbească*

Succesorul lui Petru Petrovici a fost *Pavel Avacumovici*, ultimul episcop sârb la Arad, care a avut o arhipăstorire îndelungată (1786-1815), dar din cauza multor abuzuri pe care le-a săvârșit a atras nemulțumirea credincioșilor români, nu numai împotriva sa, ci a întregii ierarhii sârbești. După ce aproape întreg secolul al XVIII-lea ierarhii sârbi au sprijinit cu mari jertfe lupta pentru Ortodoxie a credincioșilor arădeni, bihoreni și a celor din părțile Hălmagiului, către sfârșitul

secolului și în primele trei decenii ale celui următor, conducerea acestora a devenit asupritoare, determinând reacția firească a clerului și credincioșilor din părțile Aradului de a avea un episcop din neamul lor, ceea ce se va realiza abia în 1820[59].

În timpul lui Avacumovici se va înființa la Arad o școală pedagogică, *preparandia*, în care se vor forma numeroși învățători români pentru satele din Arad și Bihor[60].

În timpul păstoririi sale, pe baza unei rezoluții imperiale din 28 februarie 1792, reînnoită la 2 ianuarie 1793 s-a inființat Consistoriul permanent cu sediul la Oradea, format dintr-un președinte vicar, trei asesori (de regulă protopopul de Oradea și doi preoți din jur) și un secretar (notar), subordonat episcopului de la Arad până în anul 1920, când s-a reînființat Episcopia Oradiei.

Dintr-un raport al episcopului Pavel Avacumovici, din 1789, rezultă că au fost trecute forțat la unire satele bihorene Rogoz, Prisaca, Feneriș, Meziad, Pocola și altele. Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de la Carloviț a cerut instituirea unei comisii, a cincea începând cu cea din 1727, care să facă cercetări. Întrunită în 1799, comisia a declarat 15 parohii unite, din care patru în intregime, restul parțial[61].

Azi, satele Feneriș și Meziad sunt curat ortodoxe, iar în celelalte există câteva familii unite. În plus, după anul 1990, comunităților greco-catolice din Prisaca, Pocola, Vălani de Beiuș, Grădinari (Negru), Vintere, Holod li s-au restituit, alături de alte sate, lăcașele de cult, iar ortodocșii și-au construit altele noi sau sunt în faza de construcție.

Din cauza numeroaselor abuzuri constând în numirea în posturile de vicari, protopopi și egumeni doar a clericilor sârbi, în solicitarea de la candidații români la hirotonie a unor sume mari de bani, sârbizarea numelor românești (prin adăugarea unui „ovici”, mai ales la fii de preoți, care deveneau Popovici), vânzarea posturilor de protopopi sau a parohiilor bune; slujirea în catedralele din Arad, Timișoara și Vârșeț numai în slavonește, de toate acestea făcându-se vinovat în mare măsură episcopul Pavel Avacumovici de la Arad, s-a declanșat, pe bună dreptate, o luptă a românilor din acest colț de țară pentru românizarea scaunelor eparhiale, mai ales a celui de la Arad, sub a cărui jurisdicție se afla încă din 1712 și Bihorul[62].

Acțiunea de emancipare de sub tutela sârbească au început-o profesorii de la Preparandia din Arad, Constantin Diacovici Loga, Dimitrie Țichindeal, Iosif Iorgovici și Ioan Mihuț, acestora alăturându-se *Moise Nicoară*, originar din Jula (Gyula, azi în Ungaria), om cu aleasă pregătire filosofică și juridică, dobândită la Oradea, Arad, Pojon (Bratislava) și Viena, cunoscător al mai multor limbi, fost pentru scurt timp profesor la București[63], fiind și cel mai tenace și aprig luptător pentru această cauză, dorința lor întâlnindu-se cu cea a lui Samuil Vulcan și a împăratului Francisc I, care sperau că, prin înlăturarea ierarhiei sârbești, românii vor fi cîștigați mai ușor pentru unire. De altfel, împăratul Francisc I i-a trimis „episcopului" Samuil Vulcan o scrisoare confidențială (la 5 decembrie 1815) în care îi cerea să caute „un om vrednic de episcopit", român cu trecere *care să primească unirea* și care și care să contribuie la acapararea Episcopiei Aradului pentru unire. După mai multe propuneri respinse, abia după 5 ani, la 22 octombrie 1829, a fost instalat la Arad primul episcop român, Nestor Ioanovici. Acesta bătrân și bolnav, nu putea fi piedică serioasă în calea Uniației[64].

După părerea Academicianului Mircea Păcurariu, românul făgărășean Nestor Ioanovici, cu studii la Pojon (Bratislava) și la Seminarul teologic de la Carloviț, fost egumen la mănăstirile sârbești Beșenovo și Bezdin, a fost ales, în împrejurări încă necunoscute, de către sinodul episcopesc de la Carloviț în decembrie 1828 și hirotonit arhiereu în ianuarie 1928 la Carloviț, după care și-a început imediat activitatea la Arad. Păstoria episcopului Nestor Ioanovici a durat doar un an și câteva zile, după aceasta scaunul episcopal de la Arad fiind lăsat vacant în mod deliberat pentru a favoriza acțiunea prozelitistă unită dusă de „episcopul" Samuil Vulcan de la Oradea. Această acțiune s-a petrecut mai ales în cursul anului 1834, când Samuil Vulcan a cercetat numeroase sate, căutând să dezbine poporul, cu ajutorul organelor administrative maghiare din județ, îndeosebi notari, și al marilor proprietari de pământ, tot maghiari. Prin promisiuni, falsuri în acte, amenințări, bătăi, închisoare, băutură și alte mijloace necinstite, au fost trecute la uniație – total sau parțial 19 sate (tot sub Samuil Vulcan au fost trecute la unire 15 sate în Bihor și alte 9 în Banat). În toate acestea, bisericile, școlile și sesiile parohiale au fost date „preoților" și credincioșilor uniți. Episcopului ortodox de la Vârșeț, Maxim Manuilovici, care era „administrator" al Episcopiei Aradului, i s-au făcut diferite dificultăți, fiind împiedicat să viziteze satele amenințate de uniți[65].

Alături de mărturia academicianului Mircea Păcurariu de mai sus considerăm că trebuie amintită și cea a distinsului istoric bihorean Ștefan Lupșa privind acţiunea

prozelitistă purtată de „episcopii” uniţi de la Oradea pentru a-i atrage pe bihoreni de partea lor. Folosindu-se de actele Consistoriului Oardea şi de cele ale arhivei de stat din Viena, acesta arată că preoţii mai lacomi primeau 150 de florini dacă treceau la unire, iar dacă îi urma şi satul primeau 300, însă de cele mai multe ori sătenii nu-şi urmau preotul care trecea la uniatism, ci mai mult îl alungau, cerând Consistoriului alt preot.

Iniţiatorii şi propagatorii acţiunii de unire erau Ignatie Darabant şi Moise Dragoş, viitori „episcopi” ai nou înființatei Episcopii greco-catolice din Oradea, care-i treceau cu sila pe români la unire.

În urma plângerilor făcute de episcopul de la Arad şi a mitropolitului de la Carloviţ, Consiliul de Stat din Viena a format o comisie mixtă de anchetă în perioada ianuarie-februarie 1799, dar până la venirea comisiei Darabant a reuşit să-i ademenească pe reprezentanţii satelor să declare comisiei că s-au unit de bună voie.

Darabant şi-a continuat şi după aceasta activitatea de destabilizare ba prin interdicția impusă preoţilor ortodocşi de a face slujbe în parohiile unde erau şi greco-catolici, ba încercând să se infiltreze în satele în care n-au fost uniţi.

Prozelitismul greco-catolic este continuat de Samuil Vulcan ajutat în unele locuri şi de proprietarii satelor prin promisiuni sau prin violenţă[66]. Samuil Vulcan a făcut unele propuneri Curţii de la Viena pentru promovarea culturii românilor ortodocşi urmărind prin aceasta promovărea unirii, propuneri ce au fost aprobate de împăratul de la Viena la 29 octombrie 1819. „Episcopul” Vulcan propunea:

– să li se interzică preoţilor ortodocşi să ţină slujbe în satele unde activau misionari de-ai săi;

– să fie pedepsiţi toţi cei care se opun unirii şi care îndeamnă şi pe alţii să nu se unească;

– odată ce uniţii intră în parohia bisericilor foste ortodoxe să nu li se mai permită acestora să-şi construiască altă biserică şi nici să-şi mai ţină preot chiar dacă sunt mai mult de 100 de familii.

Acţiunile prozelitiste unioniste îndreptate împotriva credincioşilor şi preoţilor ortodocşi au continuat cu şi mai mare fervoare, folosindu-se de tot felul de

meschinării, de la ademenirea prin promisiunea acordării unor alimente sau hrană pentru animale şi până la utilizarea forţei. Creştinilor ortodocşi li se luau bisericile, iar celor care nu se uneau nu le era îngăduit să li se facă slujbele de către preoţii ortodocşi din satele vecine. S-a ajuns ca mulţi ortodocşi să moară fără să aibă posibilitatea primirii celor sfinte. Preoţii ortodocşi care nu se uneau erau batjocoriţi, înjosiţi şi ameninţaţi cu bătaia.

Interesat de trecerea românilor ortodocşi la unire era nu numai Vulcan, ci şi guvernul austro-ungar, care pentru reuşita acţiunii retribuia cu salariu anual pe preoţii şi cântăreţii care acceptau unirea.

Ajutaţi de autorităţile administrative, misionarii greco-catolici ameninţau şi treceau cu sila pe ortodocşi la unire împotriva voinţei acestora.

În toate cazurile preoţii şi credincioşii făceau plângere la Consistoriu spre soluţionare, acesta la rândul său făcea jalbă la mitropolit sau la subprefect ori de multe ori chiar episcopului Vulcan ca să înceteze starea de presiune asupra bieţilor români ortodocşi, însă aproape de fiecare dată subprefectul dădea dreptate adversarilor ortodocşilor, iar mitropolitul, Consistoriul, clerul şi credincioşii ortodocşi nu mai puteau face altceva decât să se conformeze hotărârilor luate de acesta, pentru că nimeni nu-i asculta nici la Cancelaria ungară şi nici la curtea de la Viena.

În urma expansiunii prozelitismului unionist a apărut o problemă foarte delicată, anume aceea a *căsătoriilor mixte*, constituindu-se prilejul cel mai bun de convertire la uniaţie pentru că după cum rezultă din procesele verbale ale Consistoriului numeroase plângeri atestă faptul că în asemenea situaţii preotul unit nu-i cununa pe tineri decât dacă mirele ortodox se convertea la uniatism împreună cu părinţii săi.

În acea vreme era în vigoare un decret al guvernului austro-ungar, care prevedea că orice căsătorie mixtă trebuia făcută la preotul catolic, iar copiii de orice gen ar fi ei să urmeze legea tatălui numai dacă acesta era catolic.

Această lege a avut urmări negative asupra populaţiei ortodoxe.

Guvernul a mai emis un ordin în 1828 prin care interzicea preoţilor ortodocşi să facă slujbe copiilor care rezultau din căsătoriile mixte, considerându-se că aceştia sunt uniţi, chiar dacă tatăl era ortodox.

Noul episcop, *Gherasim Raț* (1835-1850), era bihorean (din satul Roit), cu studii gimnaziale la Oradea și Timișoara și teologia la Viena, după care a fost preot de mir, protopop în Peștiș-Bihor și profesor la Institutul teologic din Arad, iar după ce a rămas văduv s-a călugărit în mănăstirea Racovați. Ajuns episcop la Arad a înlocuit limba slavonă din cult cu limba română, îndepărtând pe clericii sârbi din episcopie și luptându-se cu oprirea acțiunii prozelitiste desfășurată de Episcopia unită din Oradea. Totodată, împreună cu noul episcop de la Sibiu, Andrei Șaguna, a militat pentru emanciparea bisericească a românilor din Crișana și Banat de sub ierarhia sârbească (Mitropolia de la Carloviț) și pentru reînființarea vechii Mitropolii ortodoxe românești din Ardeal[67], desființată în 1701.

Dorința de separație bisericească și despărțirea de ierarhia sârbească a românilor ortodocși din Bihor și Arad, care urma să fie dobândită prin legi și reforme bazate pe drepturile legitime ale națiunii române, este grăitor exprimată în următoarele cuvinte: „Ziua în care legea va proclama ruperea de biserica tirană sârbească va fi pentru noi o zi de sărbătoare, a victoriei și a bucuriei, pentru că atitudinea lor potrivnică nouă, este un lucru dovedit de secole”[68]. La Congresul bisericesc din 27 mai 1848, ținut la Timișoara, avea să răsune și vocea bihoreanului Emanuil Gojdu, ca masager al hotărârii neamului românesc din Ungaria și Banat, care proclama ocârmuirea bisericească cu totul neatârnată de la mitropolia Carlovițului[69].

La 12/24 decembrie 1864, împăratul Francisc Iosif I aproba reînființarea vechii Mitropolii ortodoxe române a Transilvaniei, numindu-l pe Andrei Șaguna ca arhiepiscop și mitropolit. În componența acesteia intra din 1865 ca și eparhie sufragană Episcopia Aradului, cârmuită de *Procopie Ivașcovici* din 1852, alături de nou înființata Episcopie a Caransebeșului.

Următorul episcop, bihoreanul *Miron Romanul* păstorește doar câteva luni la Arad (februarie-decembrie 1874), fiind ales succesorul lui Șaguna în scaunul de la Sibiu. Acestuia îi urmează *Ioan Mețianu*, până atunci protopop de Zărnești și pentru câteva luni vicar la Oradea. Urmează *Iosif Goldiș* (1899-1902), arădean din Socodor, cu studii de Teologie la Arad, Drept la Debrețin și Filologie la Budapesta, din 1892, președinte-vicar al Consistoriului din Oradea. Acestuia îi succede în scaunul episcopal de la Arad cel de-al treilea episcop bihorean după Gherasim Raț și Miron Romanul, *Ioan Ignatie Papp* din Pocioveliște, cu studii de Teologie la Arad. La 1 decembrie 1918, în calitate de locțiitor de mitropolit la Sibiu, a fost ales copreședinte al Marii adunări naționale românești de la Alba

Iulia, rostind și o cuvântare în fața zecilor de mii de români prezenți acolo. A condus Eparhia Aradului până la 21 ianuarie 1925, fiind înmormântat în biserica ctitorită de el în satul natal[70].

Ultimii patru episcopi de la Arad au fost preocupați foarte mult de școlile confesionale din eparhie, de dezvoltarea sub aspect cultural precum și de lupta împotriva legilor de maghiarizare a învățământului confesional românesc, responsabilitățile pastoral-misionare ale credincioșior bihoreni revenind într-o pondere mai mare Consistoriului din Oradea.

Începând din 1783, Consistoriul avea atribuţia de a instala preoţi în parohiile vacante după ce în prelabil erau examinaţi, apoi trimişi la Arad pentru hirotonie, iar în cele din urmă înainte de a-i instala erau puşi la practică în bisericile din Oradea şi Velenţa; primea şi examina plângerile contra credincioşilor şi protopopilor sau pe ale acestora contra satelor şi eterodocşilor; comunica ordinele primite de la episcop ori de la guvern sau mitropolit; coresponda cu prefectura, tribunalul, judecătoriile; avea temniţa sa proprie în care îşi executau preoţii pedepsele, chiar şi când îi condamna justiţia laică.

Toate actele Consistoriului trebuiau redactate în limba latină, iar numele de persoane şi localităţi trebuia să aibă o formă unguresacă. Prin numirea în fruntea Consistoriului de la Oradea a episcopului de la Arad stăpânirea austriacă urmărea să pună stavilă dorinţei bihorenilor de reînfiinţare a episcopiei de la Oradea, ceea ce convenea foarte mult atât sârbilor, cât şi catolicilor care căutau să-i treacă pe români la uniaţie. În propaganda lor, catolicii se foloseau de situaţia dificilă din punct de vedere material prin care treceau ţăranii bihoreni şi preoţii lor. Pentru a-şi întreţine preoţii, românii trebuiau să plătească anumite taxe preoţilor. Or, în cazul în care treceau la unire, românii scăpau de toate taxele pentru că clerul unit avea din ce se întreţine (domeniul de la Beiuş). Într-o astfel de situaţie specifică trebuie admirată menţinerea în legea strămoşească a ortodocşilor bihoreni de sub stăpânirea austriacă[71].

Viața spirituală a ortodocșilor bihoreni revine la făgașul normal la 30 august 1920, când în locul vechiului Vicariat apoi Consistoriu, a fost reînființată vechea Episcopie a Oradiei prin decretul regal 3655 în care se preciza: „*Vechea Episcopie ortodoxă din Oradea Mare, în ținutul Bihorului, se restatornicește în drepturile sale*”[72], iar vicarul *Roman Ciorogariu* a fost ales la 3/16 octombrie 1920 primul ei episcop după mai bine de două sute de ani de la desființarea

acesteia în 1712, dar din cauza rănilor suferite în urmai unui atentat de la senat din decembrie 1920, a putut fi înscăunat abia la 2 octombrie 1921[73].

4. *Concluzii*

La venirea ungurilor în Bihor, în secolul al X-lea, locuitorii acestui ținut erau românii ortodocși, care prin canonul 28 al sinodului IV ecumenic intrau sub oblăduirea Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol. Preoții și protopopii erau hirotoniți cel mai probabil de vreun episcop ce se afla pe lângă curtea voievodului Menumorut, a cărui reședință se afla la Biharia.

După cucerirea Bihorului de către unguri, care inițial au fost încreștinați de Constantinopol în jurul anului 950, dar în timpul regelui Ștefan cel Sfânt au lepădat Ortodoxia, îmbrățișând papismul, creștinii ortodocși bihoreni au fost supuși unei presiuni de catolicizare care a durat până în anul 1556, când stăpânirea maghiară s-a convertit la calvinism. Din acest moment și până la intrarea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgilor în 1687, împotriva acestora s-au declanșat acțiuni de calvinizare, care însemnau totodată și maghiarizarea acestora.

După desființarea Mitropoliei Ortodoxe de la Alba Iulia în 1701 și întemeierea „bisericii” geco-catolice sau unite cu Roma, s-au reluat presiunile de catolicizare a românilor ortodocși din întreg Imperiul Habsburgic.

În 1712 se desființează scaunul episcopal de la Oradea, ocupat în acea vreme de Petru Hristofor. Doar un singur episcop este cunoscut cu numele înainte de acesta, Efrem Banianin, care făcea parte din cei șapte episcopi recunoscuți de împăratul Leopold I, la 4 martie 1695, aduși de patriarhul sârb Arsenie III Cernoievici de la Ipek, cu ocazia marii emigrații sârbești de la 1690, când sârbilor li s-a oferit o seamă privilegii politice și bisericești cunoscute cu numele de „privilegiile ilirice”, ca urmare a ajutorului dat de aceștia austriecilor în războiul cu turcii, dar acesta se leapădă de Ortodoxie, îmbrățișând papismul.

În perioada stăpânirii habsburgice, episcopii sârbi de la Arad, subordonați Mitropoliei de la Carloviț, vor asigura nevoile spirituale ale românilor ortodocși

bihoreni, hirotonind candidații la preoție, făcând vizite canonice cu scopul de a întări dreapta credință în fața prozelitismului foarte agresiv din partea „episcopilor” catolici și apoi și al celor greco-catolici după înființarea episcopiei acestora în 1777.

Cu sprijinul curții imperiale de la Viena și a autorităților locale maghiare, „episcopii” catolici și cei greco-catolici i-au supus pe preoții și credincioșii ortodocși bihoreni la o seamă de silnicii pentru a-i converti cu forța la uniație. Metodele cele mai des utilizate erau mita, constând în bani sau diverse bunuri materiale, sau bătaia ori temnița. Aceste abuzuri asupra conștiinței lor au condus la o luptă îndârjită de apărare a credinței ortodoxe chiar cu prețul vieții, cum a fost cazul robilor mulți ce au pierit la Beiuș în 1744 împreună cu popa Flore, care a fost decapitat și popa Mihai din Sânmartin care „s-a pristăvit” în urma bătăii aplicate, ori a credinciosului Găvruța Petru din Pocola, pierind și el în urma temniței și bătăilor îndurate, în 1749.

Atunci când, din cauza unor slăbiciuni omenești, unii preoți erau ispitiți să facă târguri confesionale cu papistașii, căutând prin aceasta anumite foloase personale, credincioșii îi batjocoreau, îi băteau sau chiar îi alungau pe aceștia. Aceasta confirmă faptul că cei mai mari apărători ai Ortodoxiei au fost dintotdeauna credincioșii.

În afară de preoții care și-au dat viața pentru Ortodoxie, au fost și alții care s-au evidențiat ca mari apărători ai acesteia. Astfel au fost protopopii Gheorghe sau Giurgiu de la Beiuș, Ioan de la Oradea sau popa Iosif de la Beiuș a cărui credință, devotament și cultură l-au impus ca o personalitate luminoasă care străbate veacurile încărcate de istorie, urmându-i pe aceeași linie fiul său, preotul Mihai.

În ultimul deceniu din secolul al XVIII-lea și primele două din al XIX-lea, credincioșii bihoreni împreună cu cei arădeni au dus mari lupte pentru a ieși de sub ascultarea episcopilor sârbi, care deveniseră niște despoți, și impunerea episcopilor de neam român.

De asemenea, visul de multe veacuri al bihorenilor de a avea episcop la Oradea se va împlini abia în 1920 când Roman Ciorogariu este ales ca primul ierarh al reînființatei Episcopii Ortodoxe a Oradiei.

Prin tot ceea ce au îndurat pentru neamul, graiul și credința lor din partea asupritorilor unguri, tătari, turci sau austrieci, crestinii ortodocși bihoreni au dat

dovadă de curaj, demnitate și statornicie, ridicându-se la același nivel cu cei ce au apărat Ortodoxia în orice colț al acestei țări și oriunde în lumea întreagă. Acestă jerfă incontestabilă pentru credința ortodoxă în fața prozelitismului calvin și papistaș a fost magistral evidențiată de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului prin cuvintele: „E o minune a lui Dumnezeu săvârșită prin Biserica Sa dreptmăritoare că acest popor românesc cuprins între btațele tustrelelor Crișuri, care a dus în apele lor atâtea lacrimi și jale, a putut să reziste și să se păstreze până în ceasul dezrobirii. Cine vrea să cunoască ce a însemnat Biserica Ortodoxă pentru neamul românesc așezat la răscrucea patimilor, să vină aici în Bihor și să vadă".

Note:

[1] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I , până la 1829, Oradea, 1935, p. 1.

[2] Ştefan Lupşa, *Catolicismul si românii din Ardeal si Ungaria până la anul 1556*, Cernăuţi, 1929, p. 2.

[3]Idem, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, p. 14.

[4]Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Edidtura IBMBOR, Vol. II, București, 1992, p. 181.

[5] *Idem*, p. 180.

[6] *Idem*, p. 511.

[7] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p.32.

[8] *Idem*, p. 30.

[9] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700-1750*, Caransebeş, 1913, p.42, apud Dan Ispas, *op. cit*. p. 142.

[10]Ştefan Lupşa, *Istoria Parohiei Ştei*, Beiuş, 1942, p. 19.

[11] *Ibidem*.

[12] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, 2018, p.

305.

[13] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p. 33.

[14] Dan Ispas, *Neam şi Lege românească în Ţara Beiuşului*, Editura Buna Vestire, Beiuş, 1999, p. 141.

[15] *Idem*, p. 142.

[16] Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, "Viața religioasă", în *Beiușul și lumea lui*, studiu monografic, Coordonatori, Ioan Degău și Nicolae Brânda, Editura Primus, Oradea, 2008, Vol. I, p. 526.

[17] *Ibidem*.

[18] Gheorghe Lițiu, „Istoria Eparhiei Aradului", în vol. *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, 1989, pp. 32-33, *apud* Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 305.

[19] Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Edidtura IBMBOR, Vol. II, București, 1992, p. 513.

[20] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p. 33.

[21] Dan Ispas, *op. cit.* p.142.

[22] *Idem*, p. 143.

[23] *Ibidem*.

[24] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700-1750*, Caransebeş, 1913, p. 19-22, apud Dan Ispas, op. cit. pp. 143-145.

[25] Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 528.

[26] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, p. 3o4.

[27] Dan Ispas, *op. cit.*, p. 150.

[28] *Ibidem*.

[29] Nicolae Firu, *op. cit.*, p. 53, *apud* Dan Ispas, *op. cit.*, p. 150.

[30] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p. 41.

[31] Nicolae Firu, *op. cit.*, p. 53, *apud* Dan Ispas, *op. cit.* p. 151.

[32] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p. 38.

[33] *Idem*, p 34-35; acelaşi, *Istoria Parohiei Ştei*, Beiuş, 1942, pp. 26-38.

[34] Dan Ispas, *op. cit.*, p. 151.

[35] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700-1750*, Caransebeş, 1913, pp. 53-57, *apud* Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 531.

[36] Dan Ispas, *op. cit.*, p. 152.

[37] Damaschin Ioanoviciu în ”Legea românească”, nr 3-4, Oradea, 1 și 15 II., 1925, *apud* Ştefan Lupşa, Istoria Parohiei Ştei, p. 41, nota 120.

[38] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ştei*, p. 48-49.

[39] *Idem*, p. 43.

[40] *Idem*, p. 41.

[41] Titus L. Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. II, manuscris, Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, p. 189, *apud* Titus L. Roșu, *Beiușul, centru politic și de cultură românească*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1993, p. 17

[42]Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 518.

[43] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ştei*, p. 46.

[44] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, p. 308.

[45]Ştefan Lupşa, *Istoria Parohiei Ştei*, p. 58.

[46] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, p. 309.

[47] Ştefan Lupşa, *Istoria Parohiei Ştei*, p. 39.

[48] *Idem*, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p. 56.

[49] Titus L. Roșu, "Manuscrisul diacului Mihai din Beiuș (1695): I Octoihul, II Epistolia", în *Legea Românească*, Oradea, numerele din august și septembrie, 1947, *apud* Prof. Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 158.

[50] Prof. Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 158.

[51] Titus L. Roșu, *Beiușul, centru politic și de cultură românească*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1993, p.15

[52] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906, p. 50; Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 50, *apud* Dan Ispas*, op. cit.*, p. 148.

[53] Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Pr. Prof. Teodor Țenț, Editura Buna Vestire, Beiuș, 2011, p. 12.

[54] Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 90, apud Dan Ispas, op. cit. p. 154.

[55] *Idem*, p. 147.

[56] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, p. 309.

[57] Ştefan Lupşa, Istoria bisericească a românilor bihoreni…, pp. 59-60.

[58] *Acte inedite în Arhiva Episcopiei Aradului*, informația Gheorghe Lițiu, *apud* Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, p. 310.

[59] Gheorghe Lițiu*, Istoria eparhiei Aradului*, pp. 45-46; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului*, pp. 84-89 și *Episcopii Aradului*, p. 65 și urm., *apud* Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 311.

[60] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania,*

Banat, Crişana şi Maramureş, p. 311.

[61] Gheorghe Liţiu, *Istoria eparhiei Aradului*, pp. 45-46. O prezentare succintă a vieţii bisericeşti din Bihor la Ioan Godea, "Din istoria Bisericii Ortodoxe Române în Bihor", în *MA*, an XXIII, 1976, nr. 4-6, pp. 259-274, *apud* Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, p. 312.

[62] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, pp. 352-353.

[63] Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura IBMBOR, Vol. III, Bucureşti, 1997, p. 77.

[64] Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 552, nota 99.

[65] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, pp. 356-357.

[66] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni…*, p. 86.

[67] Ibidem, pp. 357-359.

[68] AN-D.J. BH., fond Parohia ortodoxă centrală din Oradea, reg. 3, f. 115-116, *apud* Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 553.

[69] *Ibidem*.

[70] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, pp. 394-395

[71] Ştefan Lupşa, Istoria bisericească a românilor bihoreni…, p. 115

[72] Constantin Butişcă, Bisericile Orodoxe din Oradea și slujitorii lor, Editura Brevis, Oradea, 2013, p. 84.

[73]Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, p. 481.

A apărut revista Mărturisirea Ortodoxă, nr. 2